

อคติ 4 กับความขัดแย้ง PREJUDICE 4 AND CONFLICT

พระมหานิพนธ์ ลพคุณ (ปิ่นประดับ)

Phra Mahaniphon Pinpradap

สรวิชัย วงษ์สาธิต

Sorawit Wongsard

วรกรณ์ พูลสวัสดิ์

Warakorn Poolsawat

วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Buddhaphanya Sri Thawarawadee Buddhist College

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

Nakhon Pathom Rajabhat University

E-mail : Niponpinpradab@gmail.com, Poolswatnpru@Gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 14 กันยายน 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 1 ตุลาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 5 ตุลาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา “ความลำเอียงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในสังคมปัจจุบัน” พบว่า สังคมปัจจุบันมีความขัดแย้งตั้งแต่อดีตตลอดมาจนปัจจุบันยังไม่ยุติลงได้ ต้องยอมรับประการหนึ่งว่า ความลำเอียง หรืออคติ 4 เป็นสาเหตุที่สามารถให้เกิดความแย้งขึ้นได้ในสังคมมนุษย์ ส่วนที่กล่าวมานี้ เป็นเหตุส่วนหนึ่งที่นำมาซึ่งความขัดแย้งในสังคมมาถึงปัจจุบันนี้ การเอียงเอนของตราชั่งวัดบอกถึงความไม่ยุติธรรมเกิดขึ้น การแบกหามของไม้คานที่อยู่บนบ่าในระยะที่ห่างเท่ากันสองข้าง แต่มีความเอนเอียงเกิดขึ้นแสดงถึงความไม่สมดุลปรากฏแล้ว การตัดสินความคดีต่างๆ ที่มีลำเอียงทั้ง 4 อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏอยู่ในจิตใจ การวินิจฉัยคดีความย่อมขาดความยุติธรรม ความขัดแย้งย่อมเกิดขึ้นในสังคมนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องการ ไม่ว่าในครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน ในป่าเขา แม้แต่ในคุกตรระราง ก็ต้องการความยุติธรรมด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นไม่ว่าผู้ใหญ่หรือเด็กจะกระทำอะไรลงไป ต้องไม่มีความลำเอียง หรือมีอคติ 4 อยู่ในใจ

คำสำคัญ: ความลำเอียง, ความขัดแย้ง, อคติ 4

ADSTRACT

The purpose of this article is to investigate why bias leads to conflict in contemporary society. It was discovered that disputes have existed in society since antiquity. It also never ends. It is acknowledged that bias, or Akathi 4, is the root cause of social conflict. The balance's imbalance indicates injustice. In the same way, an unbalanced carrying pole on shoulders symbolizes unfairness. An unfair judgment is rendered in a case if the verdict reflects any one of the four mental prejudices. There will inevitably be conflict in the society. Justice must be served to all people, whether in a family, villages in the middle of a wilderness, or a prison. As a result, both adults and children must act impartially or with Akathi 4 in mind.

Keywords : bias, conflict, Akathi 4

บทนำ

สภาพสังคมในปัจจุบันนี้มีปัญหาทางด้านความขัดแย้งเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายอย่างที่ยังไม่มีผู้ใดในปัจจุบันนี้หาสาเหตุของความขัดแย้งทั้งหลายได้และแก้ปัญหาที่ได้อาจสันนิษฐานได้ว่า “เขาไม่ถูกที่คน” อีกทั้งก็ไม่มีผู้ใดมากนักที่นำเอาหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาหาสาเหตุและปัญหานั้นได้ ทั้งที่กำหนดให้พระภิกษุและสามเณรผู้บวชใหม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมานานแล้ว ในหนังสือชื่อว่า “นวโกวาท” ในที่นี้เห็นว่าหลักธรรมคือ อคติ 4 หรือความลำเอียง 4 อย่าง คือ 1.ลำเอียงเพราะรักชอบพอใจเรียกว่า ฉันทาคติ 2) ลำเอียงเพราะเกลียดชังเรียกว่า โทสาคติ 3) ลำเอียงเพราะไม่รู้ความเป็นจริงเรียกว่า โมหาคติ 4) ลำเอียงเพราะกลัวเรียกว่า ภยาคติ จากข้อที่กล่าวมานั้นทั้งหมดเกิดขึ้นภายในจิตใจก็จริง แต่ก็นำความเสียหายมาได้มากที่ไม่สามารถจะคาดการณ์ได้ เป็นหลักทางพระพุทธศาสนาที่น่าจะนำมาวิเคราะห์หรือวิจัยศึกษาตามหลักอคติ 4 และเป็นหนทางหนึ่งที่น่ามาสู่ปัญหาทางสังคม วัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุของความขัดแย้งในสังคมปัจจุบัน ที่จะนำมาศึกษาพิจารณาหาเหตุผลว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะอคติ 4 ในความหมายว่า ความลำเอียง ตามที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ให้ความตรงกันไว้ และนำเสนอการแก้ปัญหาทางสังคม

อคติมีความหมายหลายอย่างด้วยกัน แต่ในที่นี้ขอเอาความหมาย “ความลำเอียง” เป็นความหมายเดียวตามที่พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,รศ.ดร. ได้กล่าวไว้ในเอกสาร “ การวิเคราะห์/ตีความพระไตรปิฎก ” ว่า อคติ คือ ความลำเอียง ในความหมายแบบนี้ได้ ก็ต่อเมื่อเราเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในทางสังคม ถ้าเราไม่เกี่ยวข้อง เราก็ไม่รู้จักไปลำเอียงกับใคร (พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, 2566 : อัดสำเนา) ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าบุคคลปราศจากอคติทั้ง 4 เหล่านี้ ยศ ตำแหน่งของบุคคลนั้นย่อมบริบูรณ์ ดุจดั่งพระจันทร์วันเพ็ญฉะนั้น บุคคลใดละอานาจอคติ 4 ประการเหล่านั้น ยศ ตำแหน่งของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม ดุจพระจันทร์ข้างแรมฉะนั้น (อง จตุกก. (ไทย) 21/19/30) ในภัตตพุทธคสูตร ยังได้กล่าวอีกว่า “พระภิกษุผู้แจกลากถัก

หรือภิกษุผู้นิมนต์พระภิกษุ ถ้าประกอบด้วยอคติ 4 ประการเหล่านี้ด้วยย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ พระภิกษุนั้นไม่ประกอบด้วยอคติ 4 ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (อง จตุกก. (ไทย) 21/20/31) จะเห็นได้ว่าความลำเอียงนั้น มีโทษมาก ถึงกับเอานรกสวรรค์มาเปรียบเทียบ เป็นสมัยโบราณถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ ชนิดเอาสวรรค์มาล่อ เอานรกมาขู่ ทำดีไปสวรรค์ ทำชั่วไปนรก กฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ท เลี้ยงพิบูลย์ได้เขียนเรื่องเหล่านี้ไว้มากมาย เป็นที่ชื่นชอบในยุคนั้นหนึ่ง เช่นเดียวกับคำว่า “อคติ” ที่คนไทยนำมาใช้จนเคยชินยิ่งกว่านั้นถ้าอคติ 4 ประการนั้นเป็นอารมณ์เกิดในจิตใจเหมือนผีเข้าสิง อารมณ์ชั่ววูบเกิดอุบัติเหตุที่ไม่คาดคิดคนไทยต้องรบราฆ่าฟันกันเอง ตลอดมาหลายเหตุการณ์ ความขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะอคติและอกุศลมูล ตามที่พระไพศาล วิสาโล ได้ให้ความเห็นในบทความเรื่อง การไกล่เกลี่ยแบบพุทธ ว่าความขัดแย้งมีสาเหตุมาจากอคติ และอกุศลมูล ทำให้ความขัดแย้งลุกลาม แล้วทำให้ปัญหาแก้ยาก (พระมหาพรหม ธรรมหาโส และคณะ, 2552 : 253-254) มี 3 องค์ประกอบ ก็คือ องค์ประกอบที่หนึ่ง คือ ประเด็นหรือข้อเรียกร้อง เช่น เรื่องเชื่อน โรงไฟฟ้า ค่าชดเชย รัฐธรรมนูญ เป็นต้น นี่เป็นเรื่องเกี่ยวกับประเด็นปัญหา องค์ประกอบที่สอง คือ บุคคลหรือคู่ขัดแย้ง องค์ประกอบที่สาม คือกระบวนการ หรือปฏิสัมพันธ์ เช่น การตอบโต้กัน การเผชิญหน้ากัน การใช้ความรุนแรงต่อกัน หรือการเจรจาต่อกัน อันนี้เป็นเรื่องของปฏิสัมพันธ์

อคติ 4 กับความขัดแย้ง

1. สาเหตุที่เกิดอคติ 4

คำว่า “อคติ” หมายถึง การประพฤติดังที่ไม่ควรประพฤติด้วยความลำเอียง ซึ่งทำไปโดยการขาดความยุติธรรม อธิบายว่า บุคคลผู้กระทำอะไรที่ไม่ซื่อตรง ดำรงอยู่ในสิ่งที่ตนยึดถือ คดโกงเข้ากับตนและคนอื่นด้วยอำนาจ ความรักบ้าง ความชิงบ้าง ความเกลียดบ้าง ความกลัวบ้าง บุคคลนั้น ชื่อว่า ลุอำนาจแก่อคติ มี 4 อย่าง ดังนี้ (พระธรรมเจดีย์, 2552 : 36)

1) ฉันทาคติ เกิดขึ้นได้เพราะความรักใคร่ชอบพอกัน แล้วตัดสินด้วยความลำเอียงให้คนของตนได้ยศ ได้ตำแหน่ง ได้ความชนะ ให้พ้นความผิด ได้เปรียบ หรือเอาเปรียบอีกฝ่ายหนึ่งที่ไม่ใช่ฝ่ายตนเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของความลำเอียงแก่อคติอย่างหนึ่งในสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิตใจ แล้วแสดงออกทางวาจาทางกาย

2) โทสาคติ เกิดขึ้นได้เพราะความเกลียดชัง ไม่ชอบชู้หน้า แล้วตัดสินด้วยความลำเอียงไม่ให้ยศ ตำแหน่ง ไม่ให้ลาภ ให้ความพ่ายแพ้ ให้รับโทษ โทษน้อยชยายมาก เป็นอารมณ์เช่นกับฉันทาคติ

3) โมหาคติ เกิดขึ้นได้เพราะความไม่รู้ ความโง่ ฟังความข้างเดียวแล้วตัดสินคดีความ ผิดไป

4) ภยาคติ เกิดขึ้นได้เพราะความกลัว ความเขลา ตัดสินด้วยลำเอียง กลัวผู้ที่มีอำนาจ อิทธิพลจึงตัดสินให้คนที่มีอำนาจอิทธิพลเป็นฝ่ายถูกทั้งที่จริงๆ เป็นฝ่ายผิด

2. สาเหตุที่เกิดความขัดแย้ง

คำว่า “ความขัดแย้ง” หมายถึง การที่บุคคล หรือกลุ่มบุคคลมีความต้องการ ความคิดเห็น การสื่อสาร วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ชาติพันธุ์ หรือโครงสร้างที่แตกต่างกัน รวมไปถึงการทะเลาะ การโต้แย้ง ดินรน และการต่อสู้กัน ในบริบทของคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท มีคำถามว่าความขัดแย้งในความหมายของพระพุทธรูปศาสนาคืออะไร (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ, 2547 : 42)

3. อคติ 4 กับความขัดแย้งในทางพระพุทธรูปศาสนา

อคติ 4 กับความขัดแย้งทางพระพุทธรูปศาสนา 2 หลัก ๆ คือ

1) ความขัดแย้งในทาง “ธรรม” หมายถึง “เรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาวโลก หรือสิ่งที่คนยังมีกิเลสเข้าไปเกี่ยวข้อง และหมกมุ่น เช่น ทรัพย์สมบัติ ลาภ ยศ สรรเสริญ กามารมณ์ ผลประโยชน์ ความต้องการ เป็นต้น” (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ, 2547 : 42)

2) ความขัดแย้งในทาง “วินัย” หมายถึง “ระเบียบ แบบแผน ข้อปฏิบัติหรือสิกขาบทที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงบัญญัติให้พระภิกษุ และภิกษุณี ใช้เป็นเครื่องมือในการประพฤติปฏิบัติ” ซึ่งจะป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น หรือกำลังจะเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ ความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้ว ก็จะระงับความขัดแย้งนั้นด้วยสันติวิธี เพื่อความเป็นอยู่อย่างผาสุกของตนเอง และหมู่คณะ เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในหมู่สงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความขัดแย้งดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับวินัยด้วย เราเรียกความขัดแย้งในลักษณะดังกล่าวว่าอย่างไร และพระพุทธรูปเจ้าได้นำเสนอทางออกเชิงสันติอย่างไร (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ, 2547 : 42) ความขัดแย้งภาษาพระเรียกว่า “อธิกรณ์” คือ เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วต้องรับระงับ มีอธิกรณ์สมณะ เป็นเครื่องมือระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมหมู่สงฆ์ ที่เมื่อโกสัมพีได้เกิดเหตุการณ์ระหว่างพระวินัยธรกับพระธรรมเถิก ปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น ที่พระธรรมเถิกได้เข้าไปในห้องส้วมแล้ว ทำการถ่ายแล้ว ลืมคว่ำขันน้ำมนต์เหลือในขัน พระวินัยธรเข้าไปเห็นเข้า ก็ต่อว่าพระธรรมเถิกๆ รูปนั้นว่า “ท่านก็ติแต่เทศน์ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอาบัติไม่เป็นอาบัติ พระธรรมเถิกยอมรับจะปลงอาบัติพระวินัยธรกลับว่า ไม่เป็นอาบัติ ท่านไม่เจตนา พระวินัยธรได้นำเรื่องนั้นมาบอกสหิวัฑริกของตนว่า พระธรรมเถิกไม่รู้อาบัติของตน เป็นเหตุให้เกิดวิวาทะขึ้น ถึงแม้พระพุทธรูปเจ้าทรงกระทำไกล่เกลี่ยก็ไม่ยอม จนพระองค์ได้เสด็จหนีไปอยู่ป่าปาริโยกะ ภายหลังพระเถลานั้นสำนึกผิดเนื่องจากชาวบ้านไม่ถวายบิณฑบาต ไม่เชื่อเชิญ ไม่ทำความเคารพเป็นต้น ครั้นออกพรรษาแล้ว จึงชวนกันเดินทางไปเข้าเฝ้ากราบทูลขอขมาพระพุทธรูปเจ้า ตรัสให้สงฆ์ประกาศรับพระสอนธรรมกลับเข้าหมู่คณะเหมือนเดิม แล้วให้ทำสังฆสามัคคี ดังกรณีตัวอย่าง เช่น พระอุปัชฌาย์ทศกัณฐ์ผู้มั่งคั่งมั่งคั่งตัดสินความด้วยความโลภจึงตรัสขาดกว่า พระอุปัชฌาย์ทศกัณฐ์ในพระพุทธรูปศาสนาเป็นสมณศายบุตรและเป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรมแล้วยังกลับมีความอยากได้สูง ละทิ้งความมักน้อยสันโดษเสียสิ้นเชิง คราวหนึ่งตอนใกล้เข้าพรรษา ท่านเที่ยวหาวัดจำพรรษา วัดแรกท่านถามว่าพระที่จำพรรษาที่นี่ได้ผ้าจ่านาพรรษากี่ผืน เมื่อได้รับคำตอบว่าผืนหนึ่งจึงว่างร่มและรองเท้าไว้แทนตัวแล้วไปถามวัดต่อไปเมื่อวัดบอกว่าจะได้ 2 ผืนจึงว่างรองเท้าและลักจั่นน้ำไว้ วัดต่อมาบอกว่าจะได้ 4 ผืนจึงตกลงจำพรรษาที่วัดนั้น ขณะเมื่อท่านจำพรรษาที่วัดนั้นก็ได้อธิบายธรรมเรื่องสันโดษมักน้อยให้พระภิกษุทั้งหลายฟัง

พระภิกษุทั้งหลายได้ฟังข้อธรรมของท่านแล้วก็เลื่อมใสพากันสละบาตรจีวรที่ดี ๆ บุชาธรรมท่าน แล้วใช้สอยเฉพาะบาตรและจีวรที่ปอน ๆ สมาทานธุดงค์วัตรกัน พระอุปนันทะก็รับบริหารเหล่านั้นไว้ทั้งหมดแล้วเก็บสะสมไว้ เมื่อออกพรรษาปวารณาแล้วท่านก็รวบรวมบริขารที่เก็บไว้ทั้งหมดบรรจุทุกยานพาหนะจนเต็มแล้วเดินทางไปวัดพระเชตะวัน เมืองสาวัตถี ในระหว่างทางท่านก็ส่งข่าวไปยังวัดที่ท่านวางร่วมนางรองเอาไว้ว่าท่านควรได้ส่วนแบ่งผ้าจำนำพรรษาในวัดนั้น ๆ ด้วย เพราะแม้จะไม่ได้อยู่จำพรรษาแต่ได้วางบริวารไว้แทนตัว พระวัดนั้นๆจึงจำต้องให้ส่วนแบ่งแก่ท่านด้วย ในระหว่างทางได้เข้าไปวัดแห่งหนึ่ง พอดีที่วัดนั้นมีพระหลวงตาสองรูป ได้รับผ้าจำนำพรรษาไว้คือผาเนื้อหยาบสองผืน และผ้าขนสัตว์เนื้อดีหนึ่งผืน เมื่อออกพรรษาแล้วไม่อาจจะตกลงกันได้เพราะต่างก็อยากได้ผ้าขนสัตว์ ซึ่งมีอยู่ผืนเดียวจึงเถียงทะเลาะกันอยู่ เมื่อพระอุปนันทะเข้ามา จึงคิดว่าท่านเป็นพระผู้ใหญ่ น่าจะตัดสินเรื่องนี้ได้จึงขอร้องให้ท่านเป็นผู้ตัดสินว่ารูปใดควรจะได้อะไร พระอุปนันทะก็รับปากว่าจะตัดสินแบ่งให้อย่างยุติธรรมขอให้ทั้งสองรูปยอมรับคำตัดสินก็แล้วกัน ทั้งสองรูปก็รับปากว่าจะยอมทำตามคำตัดสินทุกอย่าง ท่านจึงตัดสินโดยแบ่งผ้าเนื้อหยาบให้รูปละผืน ส่วนผ้าขนสัตว์เนื้อดีท่านตัดสินว่าให้เป็นของท่าน ซึ่งเป็นพระวินัยธรผู้ตัดสิน แล้วก็คว้าผ้าขนสัตว์ผืนนั้นออกจากวัดไป พระหลวงตาทั้งสองรูปนั้นไม่รู้อย่างไรจะได้เพราะรับปากตกลงที่จะทำตามคำตัดสิน แต่ก็ถึงความเสียหายที่พระอุปนันทะเอาผ้าขนสัตว์เนื้อดีไป จึงติดตามไปยังวัดพระเชตะวันเข้าไปถามและเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้พระวินัยธรทั้งหลายฟัง ภิกษุทั้งหลายเห็นกองบาตรจีวรที่พระอุปนันทะขนมาจึงพูดเยาะ ๆ ว่า ท่านเป็นผู้มีบุญมากเสียจริง พระอุปนันทะได้บอกวิธีได้มาด้วยอุบายจนหมดสิน ภิกษุทั้งหลายได้พากันสนทนาในโรงธรรมสภาแล้วกล่าวว่าอุปนันทะเป็นผู้อยากได้มากเป็นผู้โลภมาก พระศาสดาเสด็จไปโรงธรรมสภานั้น ครั้นทรงทราบเรื่องที่ภิกษุสนทนากันกับพระอุปนันทะมิได้ทำสิ่งอันสมควรแก่ข้อปฏิบัติในพระศาสนา ธรรมดาภิกษุเมื่อจะแสดงข้อปฏิบัติแก่ผู้อื่น ควรทำให้เหมาะแก่ตนเสียก่อนแล้วจึงสอนผู้อื่นต่อภายหลัง” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), 2554 : 271) การสอนนั้นจะไม่เศร้าหมองตนเองก็ติดตนเองไม่ได้ เพราะว่าตนบริสุทธิ์ ใครเหล่านี้มาติเตียนได้ พระพุทธองค์ยังกล่าวอดีตชาติของพระอุปนันทะศากยบุตรในสมัยที่ตนเกิดเป็นสุนัขจิ้งจอก ได้มีนางสองตัวร่วมกันหาปลาได้มาหนึ่งตัว มีปัญหาในการแบ่งปลาเกิดขึ้นว่าจะแบ่งกันอย่างไรดี นากทั้งสองตัวนั้นเห็นสุนัขจิ้งจอกผ่านมา จึงให้สุนัขจิ้งจอกนั้นเป็นผู้พิพากษาในการแบ่งปลาตัวนั้น สุนัขจิ้งจอกได้แบ่งออกเป็นสามท่อน ตนเองได้เอาท่อนกลาง ส่วนท่อนหัวและหางตกเป็นของนากทั้งสอง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), 2554 : 172-173.) การตัดสินแล้วได้รับคำจ้างรางวัลนั้นเป็นการแสดงถึงได้รับที่ไม่เท่ากันในการทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน

4. อุดมการณ์ทางความคิดและความเชื่อทำให้เกิดอคติ 4

อคติที่เกิดความลำเอียงจากความรักความชอบใจชื่อว่า “ฉันทาคติ” ที่เกิดจากความไม่ชอบความเกลียดชังว่า โทสาคติ ที่เกิดจากความไม่รู้ความเป็นจริงชื่อว่า โมหาคติ ที่เกิดจากความกลัวชื่อว่า ภยาคติ อคติเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้วไม่ใช่ว่าจะเป็นบวกหรือลบ เป็นความดีหรือความไม่ดี ก็หาไม่ได้เป็น

หลักการที่เกิดขึ้นได้แก่บุคคลทั่วไป ในช่วงยุคสมัยหนึ่งได้เกิดขึ้นกับสังคมไทยสองฝ่าย คือ ฝ่ายเสื้อเหลืองกับฝ่ายเสื้อแดง

คนเสื้อเหลือง ขวาศุดชั่ว ท่ามกลางการเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านทักษิณนับตั้งแต่ปลาย พ.ศ.2548 การเคลื่อนไหวของพันธมิตรฯ 2549 และ พ.ศ.2551 รวมถึงการเคลื่อนไหวของ กปปส. พ.ศ.2556 - 2557 นั้นได้เปิดพื้นที่ให้กลุ่มที่มีความคิดอนุรักษ์นิยมสุดขั้วถือกำเนิดและก้าวเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางการเมืองไทยอีกครั้งจากที่ไม่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาฯ 2519 เป็นต้นมา ตลอดช่วงเวลาของกระแสต่อต้านทักษิณ กลุ่มอนุรักษ์นิยมสุดขั้วได้กลายเป็นปีกหนึ่งในขบวนการใหญ่ เคลื่อนไหวในประเด็นปกป้องชาติ ศาสน์ กษัตริย์อย่างเข้มข้นมากกว่าปีกอื่นๆ ซึ่งต่อมาได้ดึงมวลชนจำนวนหนึ่งให้เข้าร่วมกับพวกเขา เพื่อจัดตั้งขบวนการมวลชนฝ่ายขวาสุดชั่วให้ออกมาเคลื่อนไหวปกป้องชาติและสถาบันกษัตริย์โดยเฉพาะ แม้จะมีระบอบทักษิณอยู่หรือไม่ก็ตาม ในแง่นี้ทำให้กล่าวได้ว่า ช่วงเวลานี้ถือเป็นการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการมวลชนฝ่ายขวา “อีกครั้ง” ในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองไทย (วสุชน รัชชประชาไท, 2566 : 313) ฝ่ายที่ผลิตความรุนแรงของคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) ซึ่งเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในวิกฤตความรุนแรงทางการเมืองก่อนการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 โดยมุ่งศึกษาการผลิต เผยแพร่ การต่อสู้ขัดเคี่ยวทางวาทกรรม และกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้ความรุนแรง โดยใช้แนวทางการวิเคราะห์ทางการเมืองวัฒนธรรม(cultural politics) การวิเคราะห์วาทกรรม (discursive analysis) ซึ่งอาศัยแนวคิดหลายประการประกอบกันเป็นกรอบทฤษฎีที่จะใช้ในการตีความต่อไป

อคติ 4 เป็นสาเหตุของความขัดแย้งในสังคมปัจจุบัน

1. สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ขาดความรับผิดชอบทางศีลธรรม

แนวคิดเรื่อง “สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ขาดความรับผิดชอบทางศีลธรรม” นักวิชาการของคนที่สำคัญที่ศึกษาการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์และความรุนแรงทางการเมือง คือ Helen Fine พบว่าความรุนแรงทางการเมืองนั้นต่างจากอาชญากรรมธรรมดา มันเกิดขึ้นโดยอาศัยเงื่อนไขหลายประการประกอบกันซึ่งเงื่อนไขประการหนึ่งที่ช่วยให้กลุ่มการเมืองหนึ่งๆ ใช้วิธีการรุนแรงหรือยอมรับความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อฝ่ายตรงข้าม ก็คือกระบวนการที่ฝ่ายผู้ก่อความรุนแรง (perpetrators) กีดกันเหยื่อ (victims) ออกไปจากพื้นที่ความรับผิดชอบทางศีลธรรม ของตนอย่างเป็นระบบถือว่าเป็นเหยื่อซึ่งเป็นเป้าหมายของความรุนแรงไม่ใช่กลุ่มคนที่ตนเองต้องมีพันธะความรับผิดชอบใดๆ ทางศีลธรรมด้วย ที่สำคัญงานวิจัยที่ได้รับอิทธิพลจากงานของ Fein ค้นพบว่า อคติ ความเกลียดชัง การแบ่งแยกกีดกันทางอัตลักษณ์ (ระหว่าง “พวกเรา” กับ “พวกเขา”) และการลดทอนความเป็นมนุษย์ของฝ่ายตรงข้าม (dehumanization) (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2565 หน้า 15-16) เป็นการแบ่งข้างเป็นฝักเป็นฝ่ายมีอคติต่อกันที่กระทำความรุนแรงกับฝ่ายตรงข้ามโดยสร้างวาทกรรมขึ้น เพื่อที่จะทำลายอีกข้างให้ย่อยยับไปกับมือเช่นวาทกรรมว่า “อันนั้นอาตมาก็เห็นว่าควรจะทำ คนไทยแม้จะนับถือพุทธก็ควรจะทำ แต่ก็

ไม่ใช่ถือว่าเป็นการฆ่าคนเพราะว่าใครที่ทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มันไม่ใช่คนสมบูรณ์ คือความตั้งใจเราไม่ได้ฆ่าคนแต่ฆ่ามาร ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน...ถึงแม้จะฆ่าคนก็บาปเล็กน้อย แต่บุญกุศลได้มากกว่าเหมือนเราฆ่าปลาแกงใส่บาตรพระ ไข่บาปมันก็มีพรอกที่ฆ่าปลา แต่เราใส่บาตรพระได้บุญมากกว่า

2. สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ขาดความรับผิดชอบความรุนแรงเชิงศีลธรรม

สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ขาดความรับผิดชอบความรุนแรงเชิงศีลธรรม คือ ความรุนแรงเชิงศีลธรรม (virtuous violence) อาจารย์ประจักษ์ผู้เขียนได้รับอิทธิพลจากงานของ Fiske and Rai ที่ใช้วิธีวิทยาทางมานุษยวิทยาและจิตวิทยาในการศึกษาตัวอย่างความรุนแรงจากทั่วโลก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเสนอข้อค้นพบที่ทำลายความเชื่อทั่วไปโดยพวกเขาเสนอว่าแต่เดิมนักวิชาการหรือคนทั่วไปมักมองว่าความรุนแรงเป็นการกระทำที่รับรู้ตรงกันว่าเป็นสิ่งที่ไร้ศีลธรรมเกิดขึ้นเพราะผู้ก่อเหตุรุนแรงนั้นบกพร่องทางศีลธรรม ขาดความยับยั้งชั่งใจ สูญเสียการควบคุมตัวเอง และการควบคุมของกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม เป็นพวกหัวรุนแรงที่ขาดการอบรมบ่มเพาะทางคุณธรรมว่าด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เป็นพวกแปลกแยกทางสังคม เป็นต้น นักคิดและแนวคิดดั้งเดิมมองว่า ณ ใจกลางพื้นฐานของความรู้สึกทางศีลธรรมคือการปฏิเสธความรุนแรงและมองความรุนแรงเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจความรุนแรงที่ใช้ศีลธรรมมาเป็นข้ออ้างในการทำลายฝ่ายตรงข้าม ราชชาตินิยม ชาติ ศาสน์พระมหากษัตริย์ที่เป็นข้ออ้างเพื่อหาความชอบธรรมให้กับพวกของตน ฝ่ายตรงข้ามเป็นผู้ที่ไม่มีศีลธรรม เป็นผู้ไร้คุณธรรม เป็นที่น่ารังเกียจ ต้องใช้ความรุนแรงกับพวกนี้ ทั้งที่ตนเรียกร้องหาความเป็นธรรมให้กับพวกของตน โดยนิยามเข้ากับพวกของตน ส่วนฝ่ายตรงข้ามต้องเป็นฝ่ายผิดอย่างเดียว พวกของตนเป็นฝ่ายถูกเสมอ

แนวคิดเรื่องความรุนแรงทางศีลธรรม (virtuous violence) มีบางส่วนที่คาบเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม (cultural violence) ของโยฮัน กัลป์ตุง (Galtung 1990) แต่แนวคิดของ Fiske and Rai ให้น้ำหนักกับผู้กระทำการด้วยว่าเป็นคนที่ให้ความหมายกับความรุนแรงของตนโดยอ้างอิงกับระบบความเชื่อชุดหนึ่ง มิใช่เป็นเพียงคนที่ถูกรอบงำด้วยระบบความเชื่อนอกจากนั้นแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงศีลธรรมยังเน้นถึงแรงจูงใจในการกระทำความรุนแรงที่ขับเคลื่อนด้วยสำนึกศีลธรรมที่ตัดสินความดีความชั่วในสังคม มิใช่เพียงระบบความหมายตามวัฒนธรรมทั่วไป แต่เป็นความรุนแรงที่คำจูนและหล่อเลี้ยงด้วยความเชื่อว่าฝ่ายผู้ใช้ความรุนแรงเป็นฝ่ายที่ถูกต้องและสูงส่งกว่าความรุนแรงเชิงศีลธรรมพบเห็นได้ตลอดประวัติศาสตร์มนุษย์ เช่น ความรุนแรงต่อคนละเมิดความเชื่อทางศาสนา ความรุนแรงที่พ่อหรือสามีกระทำต่อผู้หญิงที่ถูกมองว่าละเมิดเกียรติศักดิ์ศรีของครอบครัว การข่มขืนในสงครามที่ทหารกระทำต่อผู้หญิงของฝ่ายข้าศึกศัตรู ความรุนแรงเพื่อแก้แค้นฝ่ายที่ทำให้ตนเสียศักดิ์ศรี ความรุนแรงที่กระทำในนามปกป้องมาตุภูมิหรือสถาบันศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพ ความรุนแรงที่นายทาสกระทำต่อทาสเพื่อรักษาระเบียบทางสังคมที่มองว่าคนไม่เท่ากันความรุนแรงที่เกิดกับชนพื้นเมืองหรือชนกลุ่มน้อยในนามของการนำอารยธรรมที่สูงกว่าของคนผิวขาวหรือชนชั้นสูงไปปลูกฝังให้ หรือแม้กระทั่งความรุนแรงที่พ่อแม่กระทำต่อบุตรหลานของ

ตนเองในนามของการสั่งสอนให้พวกเขาประพฤติปฏิบัติตนเป็นเด็กดีตามแบบแผนของสังคม ฯลฯ เมื่อเราเข้าใจมุมมองนี้เราจึงเข้าใจได้ว่าศีลธรรมอาจจะไม่ใช่กลไกยับยั้งความรุนแรงเสมอไป ในบางกรณี ศีลธรรมเป็นแรงผลักดันที่ขั้วเน้นให้มนุษย์ใช้ความรุนแรงต่อผู้อื่น

3. สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ขาดความรับผิดชอบทางอารยะขัดขืน

แนวคิดเรื่องอารยะขัดขืน (uncivil disobedience) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ในการทำ ความเข้าใจยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ กปปส.มากกว่าแนวคิดเรื่องสันติ อหิงสาหรืออารยะขัดขืน (civil disobedience) เมื่อพิจารณาจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ไม่อาจ ปฏิเสธได้ว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ กปปส.นั้นมีการใช้ยุทธวิธีความรุนแรงแฝงอยู่ด้วย การใช้ กรอบความเข้าใจว่าขบวนการ กปปส. เป็นการเคลื่อนไหวแบบอารยะขัดขืนเฉกเช่นเดียวกับ ขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิพลเมืองของมาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ หรือขบวนการเคลื่อนไหวคัดค้าน จักรวรรดินิยมอังกฤษของ มหาตมา คานธี จึงเป็นการใช้กรอบคิดที่ผิดฝาผิดตัวมาอธิบายและทำความเข้าใจ ปัญหาวิกฤตที่สังคมไทยเผชิญอยู่อย่างคลาดเคลื่อนนักวิชาการศึกษาการเคลื่อนไหวของ ขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆพบว่ากลุ่มการเมืองบางกลุ่มที่เคลื่อนไหวในลักษณะที่หากดูโดยผิวเผินหรือ ดูจากโวหารเพียงลำพังจะดูเหมือนเป็นการเคลื่อนไหวแบบอารยะขัดขืน แต่เมื่อพิจารณาการกระทำที่ เป็นจริงกลับพบว่าไม่เข้าข่ายของการเป็นขบวนการอารยะขัดขืน ในงานของ Jennet Kirpatrick ที่ ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวหลายกลุ่มในสังคมอเมริกาดังแต่อดีตถึงปัจจุบันเรียกขบวนการเหล่านี้ว่า ขบวนการแบบอารยะขัดขืน (uncivil disobedience)

4. สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ทำให้เกิดอคติในปัจจุบัน

สาเหตุของความขัดแย้งของมนุษย์ที่ทำให้เกิดอคติในปัจจุบัน กล่าวในศตวรรษที่ 21 พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือไทยปิฎก ประวัติศาสตร์การเมืองสังคม ร่วมสมัยของ พระพุทธศาสนาไทยของภิญญพันธุ์พจนะลาวัณย์ อาจารย์สุรพศ ทวีศักดิ์ ได้คำวิพากษ์เชิงแลกเปลี่ยน ในหนังสือนี้ กล่าวถึงพระพุทธทาสซึ่งเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏทั่วไป ที่ยากจะ มีข้อตำหนิหรือกล่าวย้อนแย้งกับความคิดของท่านได้ แต่หนังสือเล่มนี้ คือปรากฏการณ์ของ “ความ เหลื่อมซ้อน-ย้อนแย้ง” ระหว่างพื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ อันเกิดจากความสับสนของการ กำหนดตำแหน่งแห่งที่ของพุทธไทยเองว่าจะอยู่ตรงไหนดี ระหว่างเป็นองค์กรศาสนาที่มีผู้บริหาร จัดการตัวเองอย่างอิสระแบบเอกชน หรือจะเป็นศาสนาของรัฐ หรือศาสนาประจำชาติที่เข้าไป ครอบครองพื้นที่ อำนาจ ทรัพยากร-สาธารณะ การเมืองที่สะท้อนความสับสนทางความคิดและ อุดมการณ์ที่ผลิตและผลิตซ้ำจากการตีความพระพุทธศาสนาของฝ่ายอนุรักษนิยมที่ดีความ พระพุทธศาสนาสนับสนุนอุดมการณ์ราชาชาตินิยมจากยุคเก่าและพัฒนาต่อมาหลัง 2475 โดยเฉพาะ ช่วง 2490 เป็นต้น ภิญญพันธุ์วิพากษ์ความคิด “ธรรมิกสังคมนิยมเผด็จการโดยธรรม” ของพุทธทาส ภิกขุในฐานะเป็นความคิดการเมืองเชิงศีลธรรมที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อชนชั้นกลางผู้มีอำนาจการสื่อสาร และการนำมาอ้างเพื่อต่อสู้ทางการเมืองกว่า 10 ปี ที่วิกฤตยังดำรงอยู่จนถึงวันนี้ บทสรุปของเขา คือ

“แนวคิดและคำสอนของพุทธทาสภิกขุ กลับเปลี่ยนแปลงไปสู่อำนาจความรู้ที่สถาปนาผ่านความดีงาม และศีลธรรม สัมพันธ์ไปกับโครงสร้างเชิงอำนาจที่ปัจจุบันรวมศูนย์อยู่ที่ชนชั้นนำ 4 ชนชั้นนำ และชนชั้นกลางผู้มีอำนาจการสื่อสาร คำสอนแบบพุทธทาสภิกขุที่หมดอายุขัยลงเมื่อกลางทศวรรษ 2530 กลับสัมพันธ์กับการเมืองในแต่ละช่วง จึงถูกแซ่แข่งให้กลายเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ อิสระ ไปถึงการเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดประชาธิปไตยอย่างตรงไปตรงมา” (ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์, 2562 : 18) แนวคิดที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงไว้นั้นได้เป็นหนทางที่เป็นประโยชน์ต่อชนชั้นกลาง หรือนุรักษ์นิยมใช้เป็นข้ออ้างอันชอบธรรมในการปกครอง แต่ขัดกับการใช้ระบอบประชาธิปไตยที่นิยมเสียงส่วนรวมส่วนใหญ่ในการปกครอง แนวคิดท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า “คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง” นี้เป็นวาทะธรรมที่ถูกนำมาใช้อย่างบ่อยครั้งในช่วงหลัง โดยเฉพาะภายใต้การแบ่งขั้วทางการเมืองที่มีการต่อสู้ช่วงชิงความชอบธรรม ที่น่าสังเกตคือ มีการกล่าวอ้างวาทะและแนวคิดของพุทธทาสภิกขุเพื่อยกระดับของตนให้สูงกว่า มีศีลธรรมมากกว่า และตัวบทอีกไม่น้อยก็ช่วยรองรับอุดมการณ์ของพวกเขาอย่างสอดคล้อง ไม่ว่าจะเป็นความตั้งใจของท่านพุทธทาสภิกขุ หรือจะเป็นกลยุทธ์การ “อ้างอิงนอกบริบท” ก็ดี เราจึงเห็นความพยายามในการอิงคำสอนเพื่อเพิ่มอำนาจทางการเมืองให้กับตนเองได้แก่ “เผด็จการโดยธรรม” และ “เมื่อไม่มีศีลธรรมเป็นพื้นฐานแล้ว ระบบประชาธิปไตยนั้นแหละ จะเป็นระบบที่เลวร้ายที่สุด”

บทสรุป

อคติหรือความลำเอียง 4 อย่างคือ ลำเอียงเพราะชอบพอรักใคร่ก็ดี ลำเอียงเพราะโกรธชังก็ดี ลำเอียงเพราะหลงไม่รู้จริงก็ดี ลำเอียงเพราะกลัวก็ดี เมื่อตัดสินใจตกลงแล้วย่อมนำความสูญเสียมาให้กับบุคคลได้ จริงอยู่อคติ 4 อย่างนั้นเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจก็จริง ซึ่งจะแสดงออกทางกาย และวาจาต่อมา ฉันทาคติลำเอียงเพราะชอบพอรักใคร่ เมื่อตัดสินหรือพิจารณาก็ถือเอาคนของตนที่ชอบใจเป็นผู้ถูกต้องหรือสมควรที่จะได้รับการพิจารณาก่อน หรือได้รับการยกย่องก่อนทั้งที่ยังไม่สมควร ทั้งที่คนอื่นสมควรก่อน อย่างนี้ถือว่าไม่ยุติธรรม ถือว่ามีอคติเป็นต้น โทสาคติลำเอียงเพราะเกลียดชัง ทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก แบ่งฝักแบ่งฝ่าย แบ่งข้าง มีเสียเหลือเถียงเถียง มีฝ่ายขวาฝ่ายซ้าย ต่อสู้ทางการเมือง มีการใช้วาทะกรรมต่อสู้กัน โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรมและความชอบธรรมมุ่งเอาประโยชน์ของพวกตนเป็นหลัก ลดทอนความเป็นมนุษย์ลง มีการใช้ความรุนแรงต่อฝ่ายตรงข้าม หากวิถีทางศีลธรรมมาใช้ในทางที่ไม่ชอบธรรมมาทำลายกันเช่น ชั่วคอมมิวนิสต์ไม่บาป เป็นต้น โมหาคติลำเอียงเพราะไม่รู้ความจริง เป็นการตัดสินที่ขาดความรู้ที่ถูกต้อง เมื่อตัดสินไปแล้วเกิดความผิดพลาดขึ้น หรือมีความเข้าใจผิดในการตัดสินความโดยขาดความรอบครอบ เช่นผู้พิพากษาอรรถคดี ไม่รู้จักฟังคำพยานแล้วตัดสินความผิดไปเป็นต้น วิธีทำตนให้พ้นจากอคติทั้ง 4 ทำได้ ดังนี้ 1) จะทำอะไรไม่เห็นแก่ความรักใคร่ชอบพอกันเป็นส่วนตัว 2) ประพฤติสิ่งไรๆ ไม่ทำไปด้วยอำนาจโทสะโกรธเคืองหรือเกลียดชัง 3) สิ่งทีประกอบลงไปนั้น ต้องใช้ความพินิจพิเคราะห์อย่างมีเหตุผล และ 4) กระทำสิ่งที่ชอบ ย่อมไม่ต้องเกรงกลัวต่อเหตุภายนอก ซึ่งจะทำให้ไม่บรรลุความสำเร็จ

บรรณานุกรม

ประจักษ์ ก้องกีรติ, (2565) ให้คนตีปกครองบ้านเมือง:การเมืองวัฒนธรรมของชาวไทย, นนทบุรี:ฟ้าเดียวกัน

พระธรรมกิตติวงศ์ทองดี. (2554).ชาดกในธรรมบท. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ช่อระกาพิมพ์

พระธรรมเจดีย์. (2552).ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักเรียนและธรรมศึกษา ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก

ฉบับ กรมการศาสนา.กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์,

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, (2566) การวิเคราะห์/ตีความพระไตรปิฎก”.เอกสารประกอบการ

บรรยายวิชาพระไตรปิฎกวิเคราะห์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ (2552). พระพุทธศาสนากับการแก้ไขวิกฤตการณ์ของโลก. บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด,

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส นิธิบุญยากร.(2547) รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี

กรณีลุ่มน้ำตาช้าง จ.เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระ

พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัฒน์. (2562).ไทยปิฎก:ประวัติศาสตร์การเมืองสังคม ร่วมสมัยของ

พระพุทธศาสนาไทย. กรุงเทพมหานคร:บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด,

วสุชน รักษ์ประชาไท. (2566).ขวาสุดหัว: ระบอบคนดีกับการเมืองยุคประชาธิปไตยกลับหลังหัน.

กรุงเทพมหานคร : มติชน,